

СЛУХАЧ І ВАРІЮВАННЯ ТЕМАТИЧНОГО АСПЕКТУ ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано вплив чинника слухача на вибір теми мовцем, спосіб подання теми (експліцитний чи імпліцитний) та мовно-мовленнєві засоби, які використовуються мовцем; досліджено екстралінгвістичні чинники, характерні для ситуації, у яких відбувається/не відбувається вплив чинника слухача на тематичний аспект дискурсу, а також розглянуто пов'язані з цим аспектом слухачевоорієнтовані стратегії мовця.

Актуальність дослідження аспекту комунікантів дискурсу зумовлена загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних розвідок та визначає актуальність цього дослідження, об'єктом якого є слухач (С) – учасник, комунікативно-позиційний статус якого відмінний від статусу адресанта та адресата дискурсу.

З огляду на значно меншу увагу, що донедавна приділялася цьому типу комунікантів, у нашій роботі всебічно аналізуємо вплив чинника С на вербальну складову неофіційного діалогічного дискурсу.

Метою статті є вивчення чинника С та варіювання тематичного аспекту дискурсу.

При аналізі взаємодії чинника С та мовно-мовленнєвих ознак вербальної складової неофіційного діалогічного дискурсу пріоритетний критерій визначаємо тематизованість / нетематизованість С. Авторами підкреслюється, що далеко не всі характеристики ситуації є комунікативно-релевантними: "навіть чи можливо, що моя інтерпретація висловлювання співрозмовника буде залежати від того, руде в нього волосся чи ні (подібна залежність має місце лише в тому випадку, коли ця ситуаційна деталь є тематизованою)" [1: 12]. Отже, у відповідності до вищезазначеного критерію виділяємо:

- тематизований С;
- нетематизований С.

У попередніх розвідках ми розглянули тематизованих С [2], і тепер концентруємо увагу на нетематизованих С.

Для комуніканта, який розвиває певну тему, важливо не тільки оформити її таким чином, щоб вона здійснила такий вплив на реципієнта, який передбачає комунікативний намір мовця (М). Наскільки успішно адресант справляється з поставленим завданням залежить і від його освідомленості у темі, і від арсеналу мовних засобів, які він використовує [3: 65].

У ході дослідження нами було встановлено, що вплив нетематизованих С на варіювання тематичного аспекту дискурсу відбувається у таких напрямках:

- 1) вплив на вибір теми;
- 2) вплив на спосіб подання теми;
- 3) вплив на мовно-мовленнєві засоби, що використовуються М.

Що стосується першого пункту, нами встановлено, що, в залежності від комунікативної ситуації, С може як здійснювати **вплив на вибір теми** мовцем, так і жодним чином на цей вибір не впливати. У першому випадку, обираючи тему, М бере до уваги присутність С, і, якщо М налаштований на комунікативну співпрацю з С, він добирає тему таким чином, щоб вона була цікавою та зрозумілою С (приклад 1):

(1) *Nick spread his hands. 'No politics. No religion.'*

'Oh God, that reminds me. Did I tell you? Father Tim had a heart attack. You might send him a note. 'Serious?'

'Well, he thought it was indigestion.' Larry said, coming out of the bedroom, smoothing his tie (J. Kanon).

Після бесіди на політичну тему, яка призвела до невеликої конфліктної ситуації через те, що Нік та його мати з Ларрі мають інші політичні погляди, мати змінює тему на нейтральну, пригадуючи Отця Тіма, який добре відомий як адресату (Ніку), так і С (Ларрі).

Якщо ж М, ураховуючи присутність С, налаштований на комунікативну дискримінацію, обрана М тема є нецікавою або незрозумілою для С (приклад 2).

(2) *"Okay, I agree with Ken. Not the silicon shit, the boomeritis shit," said Carolyn.*

"Oh, let's don't talk about this, it's like doing homework," Kattish interrupted.

"I won't kill you, Kat. Here's how I see it..." (K. Wilber)

В цьому прикладі М (Каролін) наполягає на продовженні теми, розпочатій у попередньому мовленнєвому обміні Кеном, про штучний інтелект та покоління бумеритів, знаючи, що для Кеттіша, якого вона ідентифікує як С, ця тема є нецікавою.

У другому випадку (С не впливає на вибір теми мовцем) М, ураховуючи присутність С, тим не менше спеціально не прилаштовується під останнього при виборі теми, тому не відбувається кореляції між присутністю С та вибором теми. Отже, у цьому випадку тема може бути як цікавою та зрозумілою для С (приклад 3), так і навпаки (приклад 4).

(3) *"You gotta keep your eyes open, dammit," Harry Rex growled.*

"What did I hit?"

"That hill beyond the oak trees."

"Try it again," Rafe said. (J. Grisham)

Віллі вчиться стріляти, Гаррі Рекс знущується з нього, незважаючи на присутність С (Рейфа), через те, що у Віллі не виходить влучити у мішень. Рейф, який власне вчить Віллі стріляти, намагається підтримати свого учня. У цьому полілозі тема стрільби є цікавою та зрозумілою усім його учасникам.

(4) *Lara introduced the zoning commissioner to a group of musicians. The commissioner stood there, trying to follow the discussion.*

'Do you know what Rossini felt about Wagner's music? One day, he sat his ass on the piano keys and said, "That's what Wagner sounds like to me."

'Wagner deserved it. When a fire broke out at the Ring Theatre in Vienna during a performance of the Tales of Hoffmann, four hundred people burned to death. When Wagner heard about it he said, "That's what they get for listening to an Offenbach operetta."

The commissioner hastily moved on (S. Sheldon)

У цьому прикладі музиканти, не враховуючи С, який не розуміється на музиці та композиторах, продовжують дискусію, яка є абсолютно незрозумілою для С.

Проведений нами аналіз свідчить, що екстралінгвістичні чинники ситуацій, в яких відбувається / не відбувається вплив С на вибір теми М, є досить різноманітними, і кореляції між ними та тим, чи впливає чинник С на вибір теми, чи ні, не простежується.

Вплив С на спосіб подання теми проявляється в тому, що М, враховуючи присутність С, подає тему експліцитно чи імпліцитно. Як зазначають автори, для адекватної взаємодії у процесі представлення теми однією з важливих умов є правильна співвіднесеність із дійсністю, тобто адекватна референція [3: 69; 4: 51; 5: 97].

Нами встановлено, що **експліцитність** подання теми зумовлюється низкою екстралінгвістичних чинників, до яких ми відносимо у соціальному плані – однаковий або вищий статус С (приклад 5); у міжособистісному плані – близькість стосунків (приклад 3); у психологічному плані – налаштованість комунікантів на успішну кооперативну комунікацію (приклад 1).

(5) *'I've booked somewhere for dinner! Hurry up, Chila sweetie!'*

Sunita tapped Tania apologetically. 'Er, don't you think we ought to go in for five minutes? You know, bless the three-piece suite and that?'

'Look, I was lucky to get this reservation. If we're late there's twenty other wannabes who'll just grab our table...'
(M. Syal)

У цьому прикладі усі три комуніканти (М, адресат, С) є подругами і мають однаковий статус у соціальному вимірі.

Імпліцитність у нашому дослідженні розуміємо і як результат опущення окремих елементів у синтаксичній структурі речення [6; 7], і як непрямий спосіб подання [8; 9; 10]; і як імпліцитний спосіб вираження пропозиційного змісту висловлювання [11], оскільки за результатами дослідження усі вищезазначені аспекти можуть бути результатом впливу С (приклади 6, 7, 8, відповідно).

(6) – *Will you have to go back?*

The children were watching them both with great interest.

We'll see. – He contrived a cheerfulness (L. Deighton)

У цьому прикладі М (мати) задає питання адресату (своєму чоловікові) про необхідність його повернення до розвідувальної роботи. При цьому є присутніми С (їхні діти). Для того щоб вони не зрозуміли, про що говорять дорослі, М використовує еліптичне речення, недоговорюючи, куди саме повинен повертатися батько.

(7) *Then he strolled, in his shirt sleeves, into the office of his Minister of State*

– Ken, I could do with a word with you in private.

Joyce gathered up some papers and left the room (J. Mortimer).

У наведеному прикладі Леслі Тітмусс, звертаючись безпосередньо до Кена, здійснює по відношенню С (Джойс, секретарка Кена) непрямий мовленнєвий акт.

(8) *His father took her hand. 'Thank you. For bringing him. I owe you a great debt.'*

'I'm glad someone does,' she said cheerfully, refusing to be solemn (J. Kanon)

У цьому прикладі М (Моллі) імплікує, що С (Нік) не відчуває жодної вдячності за те, що вона організувала його зустріч із батьком.

Імпліцитність подання теми корелює з низкою екстралінгвістичних факторів, до яких, за результатами нашого дослідження, відносимо: соціальному плані – нижчий статус С (приклад 6); у міжособистісному плані – дистантність стосунків (приклад 7); у психологічному плані – небажання М робити своє висловлювання зрозумілим С (приклад 9).

(9) *'My thing get there?' Dixon asked. Eventually, Stern realized he was referring to the safe. He decided not to ask why the present discussion brought it to mind.*

'Quite secure,' Stern answered (S. Turow).

Діксон під час гри у гольф запитує Стерна про те, чи отримав він сейф Діксона, в якому той переховує документи, що свідчать про його причетність до незаконних махінацій на біржі, у присутності Ралфа, ще одного гравця у гольф, який не є їхнім близьким приятелем.

Що стосується **впливу С на мовно-мовленнєві засоби**, то наявні ситуації, коли такий вплив має місце, і випадки, коли чинник С не впливає на добір мовно-мовленнєвих засобів, що їх використовує М у присутності С.

Нами зареєстровано такі екстралінгвістичні чинники, що зумовлюють вплив С на мовно-мовленнєві засоби: у соціальному плані – вищий статус С та/або різні антропометричні характеристики С (напр., жіноча стать та/або старший вік С) (приклад 10); у міжособистісному плані – дистантність стосунків (приклад 11); у психологічному плані – налаштованість М на комунікативний конфлікт із С, коли він не бажає, щоб С зрозумів, про що йдеться (приклад 12).

(10) *"What the fuck," said Eric, moving toward the detectives.*

Demetri said, "Stand back, son".

"I'm not your fucking son. If I was, my knuckles would be scraping the ground" (J. Kellerman).

М (Ерік) навмисно використовує нецензурні слова, звертаючись до адресатів (поліцейських Деметрі та Корна) у присутності С (своєї сестри та лікаря), щоб подратувати останніх.

(11) I wanted to say, "Fuck". But since I didn't know Gwen well enough, I just said, "Shit" (E. Segal).

М (І) звертається до свого університетського приятеля, з яким вони дуже товаришували, і на якого він розсердився. Але з його дружиною, теж присутньою при розмові, він ледь знайомий, тому М під впливом чинника С вирішує використати більш нейтральний мовний засіб для реалізації свого комунікативного наміру.

(12) 'It is extraordinary, isn't it,' says Sarah, in whose house they are all sitting, 'how many people have had girls recently?'

'Lucky for the boys, though,' Natalie says. 'I'd better teach Olivia about the birds and the bees early.' (J. Green)

М (Наталі), звертаючись до адресата (Сари) у присутності С (дітей) уживає вислів *about the birds and the bees*, щоб не вимовляти дітях слово *sex*.

Екстралінгвістичними чинниками, характерними для ситуацій, коли С не здійснює впливу на добір М мовно-мовленнєвих засобів, є такі: у соціальному плані – нижчий або рівний статус С та/або однакові антропометричні характеристики (приклад 5); у міжособистісному плані – близькість стосунків (приклад 13); у психологічному плані – неврахування М комунікативних інтересів С (приклад 14).

(13) Nobody has noticed Sam and Chris making their way round the table to their seats, and everyone starts laughing.

Bella stand up to give Sam a hug, although it's not easy with the ever-growing baby.

'Twins?' Bella cannot resist, and Sam hits her.

'Oh fuck off,' she laughs, because she knows that Bella knows how fed up she is with being told she must be carrying an entire rugby team (J. Green).

М (Сем) не вважає за потрібне добирати мовних засобів, звертаючись до адресата (Белли, своєї подруги) у присутності С (Кріса, свого чоловіка), оскільки усі три знаходяться у близьких стосунках.

Чинник С може не впливати на жоден із вище перелічених аспектів – ані на вибір теми, ані на спосіб її подання, ані на добір М мовно-мовленнєвих засобів, хоча присутність С відома М, але він не вважає за потрібне рахуватися із цим фактом (приклад 14).

(14) Richard: I've just told you, mother, I'm not hungry.

Mrs. Bartlett: But I've got it all ready for you. Just have a –

Richard: I don't want any bloody food. How many times do you want telling, you stupid woman?

The words were cruel and harsh, the tone one of scarcely repressed fury. He stalked out of the room, and almost immediately the front door slammed with a thudded finality.

Mrs. Bartlett: I'm awfully sorry, inspector.

Morse: Don't worry about me, Mrs. Bartlett. Some of the youngsters these days, you know (C. Dexter).

Відповідно до того, яким чином той факт, що С здійснює/ не здійснює вплив на тематичні аспекти дискурсу, корелює із слухачевоорієнтованими стратегіями М, виділяємо стратегії тематичної співпраці / дискримінації, інформативної співпраці / дискримінації та мовної співпраці / дискримінації.

Використання М слухачевоорієнтованої стратегії тематичної співпраці (приклад 1) полягає в тому, що він підбирає тему таким чином, щоб вона була цікавою та зрозумілою С.

Використання М слухачевоорієнтованої стратегії тематичної дискримінації (приклад 2) полягає в тому, що він свідомо підбирає тему таким чином, щоб вона була нецікавою та /або незрозумілою С. Разом із тим, М може дискримінувати С в тематичному плані випадково, не маючи цього на меті (приклад 4).

Інформативна співпраця полягає в тому, що М обирає такий спосіб подання теми, який був би зрозумілим С, при цьому спосіб подання теми може бути як експліцитним (приклад 5), так і імпліцитним (приклад 8), у залежності від інших екстралінгвістичних чинників (соціального статусу С, близькості стосунки, тощо).

Інформативна дискримінація полягає в тому, що М подає тему таким чином, щоб вона була повністю або частково незрозуміла для С, при цьому має місце імпліцитне подання теми (приклад 6, 9).

Стратегія мовної співпраці передбачає використання М таких мовно-мовленнєвих засобів, які були б зрозумілими і відповідали соціальному статусу С (приклад 11, 12, 13). Таким чином, у цьому випадку спостерігаємо парадоксальну, на перший погляд ситуацію, коли ми реєструємо використання мовцем стратегії мовної співпраці і у випадках, коли С здійснює вплив на вживання М певних мовно-мовленнєвих засобів і коли С впливу на цей чинник не здійснює. Справа в тому, що у прикладі 13 використане М словосполучення *fuck off*, з одного боку, є зрозумілим та прийнятним як для адресата, так і для С (стратегія мовної співпраці), з іншого – М використав би той самий зворот і за відсутності С (С не впливає на вибір М мовно-мовленнєвих засобів).

Стратегія мовної дискримінації передбачає використання М таких мовно-мовленнєвих засобів, які були б незрозумілими та/або не відповідали соціальному статусу С, не були б для нього прийнятними (приклад 10). Разом із тим, М може дискримінувати С в мовному плані, не маючи такого стратегічного наміру. Це відбувається, коли М, незважаючи на те, що присутність С йому відома, не враховує його комунікативних інтересів (приклад 14).

Отже, доходимо висновку, що взаємодія чинника С та варіювання теми насамперед визначається стратегією М, який ураховує або не враховує наявність С та, відповідно до низки екстралінгвістичних чинників і особливостей використання мовних ресурсів, обирає тему, спосіб її подання та засоби її реалізації, виявляючи співпрацю із С або дискримінацію С.

Перспективою дослідження є аналіз співвіднесення стратегій тематичної, інформаційної, мовної співпраці/конфронтації з дискурсивними стратегіями гармонії/конфронтації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейк, ван. Анализ новостей как дискурса: Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 111–160.
2. Козирева М.С. Типологія мовних засобів позначення слухача // Вісник Житомирського. Державного. Університету ім. І. Франка. – 2005. – Вип. 23. – С. 154–157.
3. Павленко Л.И. Синтаксические и функционально-семантические характеристики экспликационных моделей в английской разговорной речи: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Житомир, 2004. – 223 с.
4. Лебедева О.В. Диалог как результат социального взаимодействия // Социокультурное варьирование в языке. – М.: Изд-во МГЛУ, 2001. – Вып. 452. – С. 118–126.
5. Федорова Л.Л. О двух референтных планах диалога // Вопросы языкознания. – 1987. – № 5. – С. 97-101.
6. Колосова Т.А. Семантические отношения в сложных предложениях // Филологические науки. – 1972. – № 5. – С. 61-72.
7. Старикова Е.Н. Проблема имплицитной номинации в современном английском языке: Автореф. дис. ...докт. филол. наук: 10.02.04 / Киев. гос. ун-т им. Т.Шевченко. – К., 1976. – 41 с.
8. Долинин К.А. Имплицитное содержание высказывания // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 34-47.
9. Meibauer J. Pragmatik. – Tübingen: Stauffenburg, 2001. – 208 S.
10. Sökeland W. Indirektheit von Sprechhandlungen. – Tübingen: Niemeier, 1980. – 168 S.
11. Безуглая Л.Р. Прагматические импликации на пропозициональном уровне (на материале немецкого языка) // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – № 1 (20). – С. 64 – 70.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

Козирева М.С. Слушающий и варьирование тематического аспекта дискурса.

В статье анализируется влияние фактора слушающего на выбор темы говорящим, способ представления темы (эксплицитный или имплицитный) и языковые и речевые средства, используемые говорящим; исследуются экстралингвистические факторы, характерные для ситуаций, в которых осуществляется влияние фактора слушающего на тематический аспект дискурса, а также рассматриваются связанные с этим аспектом ориентированные на слушающего стратегии говорящего.

Kozyreva M.S. Listener and varification of the discourse thematic aspect.

The article focuses on the analysis of the listener's factor influence on the speaker's thematic choice, the way of introducing the theme (explicit or implicit) and language and speech means used by the speaker; extralinguistic factors typical of the situations, in which the listener's factor influences the thematic aspect of the discourse, are studied; listener oriented strategies of the speaker, which are related to this aspect, are analysed.